

Gondolatok az európai integráció fejlődésének következő időszakát meghatározó prioritásokról*

Europe's Next Stage. A Centre for European Policy Studies
2020. évi Ideas Lab konferenciája. Brüsszel, 2020. március 5–6.

Az Európai Unió szakpolitikáival foglalkozó egyik legjelentősebb európai *think tank*, a Centre for European Policy Studies (CEPS) 2020-ban már hetedik alkalommal rendezte meg kiemelt éves konferenciáját, az *Ideas Labet*. A konferencia alcíme (*Europe's Next Stage*) érzékeltetni kívánta, hogy az Európai Unió számos területen szakaszhatárhoz érkezett: mind a globális kihívások, mind az Európai Unió belső folyamatai új válaszokat kívánnak. Ráadásul intézményi szempontból a tavalyi európai parlamenti választások és az új Európai Bizottság 2019. decemberi hivatalba lépése is új időszak kezdetét jelenti. A Bizottság öt évre szóló munkaprogramja¹ a korábban már elindított kezdeményezések továbbvitele mellett több területen új, határozott prioritásokat fogalmaz meg, ezzel többek között a 2021–2027 közötti uniós költségvetési keretről (*multiannual financial framework, MFF*) folyó vitához is részben új szempontokat adva. Tehát valóban Európa jövőbeli fejlődési irányát meghatározó, stratégiai jelentőségű változásokról kell döntéseket hozni az idej és az elkövetkezendő esztendőök során.

A konferencia nyitó és záró plenáris ülései között egymással párhuzamosan megtartott szakpolitikai szekcióülésekre és kiemelt beszélgetésekre került sor. A vitát mindig három-négy, az adott témával foglalkozó szakember (vezető kutatók, magas rangú tisztségviselők) gondolatai alapozták meg. Ez a beszámoló a plenáris ülések, a gazdasági szekció és a 2021–2027 közötti uniós költségvetési kerettel foglalkozó kiemelt beszélgetés keretében elhangzott gondolatokat foglalja össze.

A nyitó plenáris ülésen *Charles Michel*, az Európai Tanács elnöke kifejtette, hogy szükség van egy erős és magabiztos Európára, amely képes értékeit terjeszteni a világban. Michel hangsúlyozta, hogy napjaink legfőbb stratégiai feladata a digitális és éghajlati átállásra való felkészülés, az európai gazdaság karbonsemlegessé

* Az Ideas Lab keretében elismert kutatók, kormányzati szakemberek, valamint európai uniós intézmények vezető tisztségviselői tartanak gondolatébresztő előadásokat, melyeket széles körű vita követ. Az üléseken folytatott vita következtetései hatást gyakorolhatnak az adott szakterület jövőjének alakítására. A CEPS Ideas Lab konferenciáival kapcsolatos információk a <http://ideaslab.ceps.eu/> címen érhetők el.

¹ Az Európai Bizottság 2019–2024 közötti időszakra meghirdetett munkaprogramját és prioritásait lásd *von der Leyen* [2019a], [2019b].

tételének elősegítése. Az előadó rámutatott arra, hogy a globális szerepvállalás meg-
alapozásában az eurónak kiemelt jelentősége van: a globális célok eléréséhez globális
valuta kell. Ennek érdekében lényeges az euró vonzóvá tétele, ami a beruházók von-
zásában is lényeges szerepet játszik. Éppen ezért Michel állást foglalt a Gazdasági
és Monetáris Unió megerősítése mellett. Érvelése szerint a pénzügyi válságra is azt
a választ adta az EU, hogy több Európa, vagyis több uniós kompetencia kell. Véle-
ménye szerint most is ezt a logikát kell követni: a tőkepiaci unió megvalósítására és
az euróövezet jobb kormányzásának kialakítására van szükség. Az Európai Tanács
elnöke szerint az egységes monetáris politika nem elegendő eszköz, új megközelíté-
sek is kellenek, például az Európai Beruházási Bank „zöldkötvényeket” bocsáthatna
ki. Michel arra is felhívta a figyelmet, hogy a globális szerepvállalás szempontjából
két jelentős csúcstalálkozóra kerül sor 2020-ban: az egyik az EU–Afrika, a másik az
EU–Kína csúcs lesz. Michel végül hangsúlyozta, hogy világos prioritások kellenek,
nem szabad túl sok célkitűzést megfogalmazni.

Területi egyenlőtlenségek, gazdasági növekedés és költségvetési korlátok

A gazdasági szekció első ülése az Unión belüli regionális fejlettségbeli különbségek
új vetületeit elemezte. A vita kiindulópontjaként *Daniel Gros*, a CEPS igazgatója azt
az állítást fogalmazta meg, hogy napjainkban már nem az Észak és Dél vagy a Kelet
és Nyugat közötti fejlettségi különbségek kezelése a fő feladat, hanem a tagállamo-
kon belüli nagyvárosi és vidéki régiók közötti egyenlőtlenség mérséklése.² Ehhez kell
hozzáigazítani az Unió fejlesztéspolitikai prioritásait és eszközeit is.

Raquel Ortega-Argilés, a Birminghami Egyetem oktatója a nagyvárosi, a váro-
sias („köztes”) és a vidéki térségek fejlődési folyamatait elemezve rámutatott arra,
hogy a 2008-as válság leginkább a legfejlettebb nagyvárosi és a legkevésbé fejlett
vidéki régiókat sújtotta, az egyenlőtlenségek mérséklődése csak 2014-től mutatható
ki. *Dominic Ponattu* a német pénzügyminisztérium képviselőjében a teljes tényező-
termelékenység alakulását mutatta be. Ennek kapcsán kiemelte az innováció meg-
határozó szerepét a regionális különbségek alakulásában. Rámutatott arra, hogy az
egységes piac működése, valamint az agglomerációs előnyök kiaknázása fokozta az
egyenlőtlenségeket.³ (Például a jó közlekedési összeköttetés még növelheti is a külön-
bségeket.) A szakember kiemelte a tőkepiaci unió kevésbé fejlett régiókra gyakorolt
kedvező hatását, vagyis azt, hogy megvalósulása ezen régiók számára is megkönnyíti
a szükséges forrásokhoz való hozzájutást.

Ana Umbelino, a portugál Torres Vedras város fejlesztéspolitikai szakembere hang-
súlyozta a régiók, a helyhatóságok, a gazdaságfejlesztéssel foglalkozó alapítványok és

² A nagyvárosi régiók (*metropolitan regions*) az Eurostat definíciója szerint olyan nagy népsűrűségű
NUTS-3 szintű régiók, amelyeket nagyvárosok és agglomerációik alkotnak, és népességük meghalad-
ja a 250 ezer főt. Az EU lakosságának kétharmada él ilyen térségekben. A nagyvárosi régiókat jellemző
problémákról és a regionális politika előtt álló feladatokról lásd *Margas* [2019].

³ Az egységes piacból származó nyereségek elemzésével kapcsolatban lásd *Mion–Ponattu* [2019].

a civil társadalmi szervezetek közötti együttműködés fontosságát. Felhívta a figyelmet arra, hogy az aggregált adatok félrevezetőek, mivel egy nagyvárosi régióban őrjási területi fejlettségi különbségek állnak fenn az egyes körzetek között, amit a fejlesztéspolitikának figyelembe kell vennie. Umbelino az innovatív ökoszisztéma kialakításának fontosságát és az integrált megközelítések szükségességét hangsúlyozta. Hozzászólásában Daniel Gros kifejtette, hogy a kevésbé fejlett régiókat jellemző magas ifjúsági munkanélküliség, valamint a kisebb és csökkenő népesség figyelembevételével jelenleg nem is olyan rosszak a növekedési adatok. *Iain Begg*, az LSE emeritus professzora hozzászólásában kifejtette, hogy egy régió fejlődését a földrajz, örökség és szerencse (*geography, legacy és luck*) hármasa határozza meg: vagyis az, hogy földrajzilag hol helyezkedik el, milyen gazdasági szerkezetet örökölt, és a szerencse. Ehhez Dominic Ponattu a kormányzás és szakpolitika (*governance és policy*) – vagyis a megfelelő kormányzási és szakpolitikai keretek kialakítása – nem elhanyagolható jelentőségét fűzte hozzá.

A második szekció az uniós költségvetési politikai szabályok és a gazdasági növekedés közötti összefüggéseket vitatta meg. *Martin Sandbu*, a Financial Times szakújságírója arra hívta fel a figyelmet, hogy az államháztartásra vonatkozó kritériumok kialakításának eredeti koncepciója abból a feltételezésből indult ki, hogy a nagy államháztartási hiány gyors inflációt idéz elő, amihez magas kamatláb társul, ez pedig kedvezőtlen külső hatást gyakorol a többi tagállamra. Ugyanakkor manapság nagyon alacsony infláció és kamatláb jellemző, ezért a költségvetésekre vonatkozó szabályozást újra kellene értelmezni. *Iain Begg* szerint a „keynesiánus képességet” kellene megerősíteni a válság utáni időszakban, de ennek a szabályok határokat szabnak. *Begg* utalt arra, hogy már a stabilitási és növekedési egyezmény 2004–2005-ös felülvizsgálata során száznál több kivétel figyelembevételére vonatkozó javaslat érkezett. Arra is felhívta a figyelmet, hogy manapság a költségvetési paktum értelmében már egyensúlyközeli, illetve többletet felmutató költségvetések kialakítása a cél, a 3 százalékos államháztartási hiány csak a plafont jelenti. *Begg* véleménye szerint a gazdaság helyzetének értékeléséből kellene kiindulni, és csak azt követően kellene költségvetési szabályokat meghatározni.

Christian Kastrop, a Bertelsmann Stiftung munkatársa rámutatott a szabályoknak a tagállami költségvetésekre gyakorolt korlátozó hatására, ami a strukturális alkalmazkodás lehetőségeit is korlátok közé szorítja. *Kastrop* szerint lényeges tanulság, hogy a válság utáni alkalmazkodás során a megfelelő reformok végrehajtása helyett inkább a közpénzekből finanszírozott beruházásokat fogták vissza a tagállamok, mert politikailag ez volt a legkevésbé kényes megoldás. Úgy véli, a költségvetési szabályok újragondolásakor a kiadások szerkezetét kellene jobban vizsgálni. Szerinte a belátható jövőben nincs reális esély a közös fiskális kialakítására, illetve közös eurókötvény-kibocsátásra. A vita során a tartósan alacsony infláció és az Európai Központi Bank előtt álló kihívások kérdése kapcsán *Begg* arra hívta fel a figyelmet, hogy az eredeti elméleti feltételezés értelmében a potenciális növekedésnek semmi köze sincs a monetáris politikához. *Daniel Gros* hozzászólásában azt a véleményét fejtette ki, hogy a mennyiségi könnyítési politika lényegében csak az EKB és a költségvetések mérlegeinek átstrukturálódásához vezetett.

Változatlan 2021–2027-es költségvetési keret – új „zöldprioritások” mentén?

A 2021 és 2027 közötti uniós keretköltségvetésről folyó tárgyalásokról szóló vitát *Jorge Núñez Ferrer*, a CEPS költségvetéssel foglalkozó kutatója vezette. Felvetette, hogy a 2021 és 2027 közötti költségvetési keretre vonatkozó javaslatcsomag⁴ elkészítése óta új Európai Bizottság lépett hivatalba, amelynek az európai zöldmegállapodás (*European Green Deal*)⁵ kezdeményezése minden szakpolitikára hatással lesz, így a következő időszak uniós költségvetéséről folyó tárgyalások során is indokolt a „zöldprioritások” fokozottabb figyelembevétel. Ferrer véleménye szerint ez akár azt is jelentheti, hogy látszólag alig változó kiadási arányok mellett (vagyis a hagyományos nagypolitikák meghatározó súlyának fenntartásával) tartalmilag mégis jelentős változások következhetnek be.

Gert Jan Koopman, az Európai Bizottság költségvetési főigazgatója hangsúlyozta, hogy az uniós költségvetési tárgyalásokat nem „számviteli gyakorlatként” kellene fel fogni, hanem a szakpolitikai célok elérését kellene szem előtt tartani. Koopman szerint megfelelő méretű, a közös kihívásoknak eleget tevő költségvetésre lenne szükség. A főigazgató felhívta a figyelmet arra, hogy jelentős késésben vannak a tárgyalások, hiszen a tagállamok vezetői között az Európai Tanácsban megszülető végső kompromisszum után még az Európai Parlamentnek is egyet kell értenie a tervezett kerettel, és csak ezt követően születhetnek meg a végrehajtási szabályok. Így például emiatt már biztosan kijelenthető, hogy az új időszakra vonatkozó kohéziós politikai támogatások kifizetése 2021-ben nem fog elindulni.

Lilyana Pavlova, az Európai Beruházási Bank (EBB) elnökhelyettese a pénzügyi eszközök és garanciák szélesebb körű használatának szerepére hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint multiplikátorhatásuknak köszönhetően ezek a megoldások képviselik a leghatékonyabb és legolcsóbb finanszírozási módokat. Pavlova rámutatott arra, hogy a klímaváltozás és a digitalizáció támasztotta kihívások egyben lehetőségeket is teremtenek az innováció számára. Az EBB-csoport készen áll arra, hogy az EU „klímabankjává” alakuljon: a bankcsoport által támogatott beruházásoknak már most is 31 százalékát teszik ki a klíma- és környezeti politikához kapcsolódó projektek, ezt az arányt 50 százalékosra kívánják emelni 2025-re. Emellett a jövőben is kiemelt prioritás marad a kohéziós politikai célok és a kis- és középvállalati szektor támogatása. Az elnökhelyettes elmondta, hogy a tervek szerint az EBB tőkeemelését követően a bank az európai zöldmegállapodáshoz 250 milliárd euróval járulna hozzá, amellyel további 1000 milliárd eurót tudna mobilizálni.

Margarida Marques európai parlamenti képviselő utalt arra, hogy az EP 1,3 százalékos GNI-arányos költségvetési kiadási szintre tett javaslatot. Megállapította, hogy a *Green Deal* nem új prioritás, mert az éghajlat- és környezeti politika terén már ezt megelőzően is sokat tettek az Unió és a tagállamok szintjén. Rámutatott arra, hogy

⁴ Az Európai Bizottság által készített eredeti javaslatcsomagot lásd *EC* [2018].

⁵ A „zöldcsomagról” lásd az Európai Bizottság 2019. decemberi és 2020. januári közleményeit (*EC* [2019], [2020]).

a zöldmegállapodásnak egy új növekedési stratégia részévé kell válnia, amelynek fő célja a klímasemleges, fenntartható gazdasági fejlődés megteremtése. A képviselő arra is felhívta a figyelmet, hogy az uniós költségvetés kiadásainak egyötödét már most is klímapolitikai célokkal összefüggésben kell elkölteni, és a hagyományosnak nevezett agrár- és kohéziós politikai kiadások most is nagy szerepet játszanak a környezeti célok elérésében – tehát nem állíthatók szembe ezek a szakpolitikák az új prioritásokkal. A 2021 és 2027 közötti időszakban az uniós költségvetési kiadásoknak az egynegyedét már környezeti célok megvalósítására kellene fordítani, az időszak végére pedig el kellene érni a 30 százalékot. A kohéziós politikai támogatások 30, az agrártámogatások 40, a kutatás-fejlesztési források 35 százalékát kellene a következő hétéves időszakban klímapolitikai célokhoz kötni.

A német pénzügyminisztérium európai politikai főigazgatója, *Thomas Westphal* leszögezte, hogy az uniós költségvetésnek az EU új prioritásait kell tükröznie, amelyek közül a klímaváltozás elleni fellépés, valamint a határvédelem és biztonság kérdésköre kiemelt jelentőségű. Westphal rámutatott arra, hogy a költségvetési keretről szóló tárgyalások mindig bonyolultak és időigényesek voltak: olyan helyzetet kell teremteni, amelyben nagy a nyomás a kompromisszum elérésére. A következő időszak költségvetési keretéről folyó tárgyalásokat különösen nehezzé teszi a brexit miatt kieső, évi 12 milliárd eurós nettó hozzájárulás, illetve a tagállamok költségvetési korlátai, valamint növekvő befizetési terhei. Az előadó utalt arra, hogy a tárgyalások jelenlegi szakaszában az Európai Tanács elnöke által javasolt 1,07 százalékos GNI-arányos közös költségvetés esetében például Németország évi befizetése 27-ről 42 milliárd euróra emelkedne. Ez véleménye szerint a német költségvetésben például a szociális kiadások lefaragását tenné szükségessé, amit nehéz lenne elfogadtatni.

Eulalia Rubio, a Jacques Delors Intézet kutatója Westphal német költségvetési lefaragásra tett utalását szimpla populizmusnak minősítette. A kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1,07 százalékos kiadási szint is csökkenést jelent, mivel ma az EU27-ekre számolt tényleges kiadási arány eléri a GNI 1,13 százalékát. Rubio kifejtette, hogy a költségvetési alkuk nem eléggé transzparenssek, a korrekciók (melyeket az öt fő nettó befizető tagállam szokott kiharcolni) nem indokoltak. A kutató szerint nem lehet komolyan venni, hogy korlátok, illetve kényszerek között kell az uniós költségvetésről folyó tárgyalásoknak zajlaniuk, ugyanis az infláció és a kamatszint is alacsony, vagyis „olcsó” a pénz, nincs már válságban az európai gazdaság.⁶

A vitában *Thomas Westphal* hangsúlyozta, hogy valakinek fizetnie is kell, és azért még nem „rossz európai” az, aki nem akarja a maximumot megadni egy szakpolitikára. Vizsgálni kell, hogy például az agrár- vagy a kohéziós politika hogyan teljesíti a kitűzött prioritásokat. *Margarida Marques* felhívta a figyelmet arra, hogy a költségvetésről

⁶ Megjegyzendő, hogy a konferencia idején még csak a fokozott higiéniai intézkedések bevezetése volt napirenden a legtöbb uniós tagállamban, azonban egy héten belül drámaian megváltozott a helyzet Európában: a koronavírus terjedésének gócpontja Európa lett, és az egyes országok rendkívüli intézkedéseket vezettek be a határellenőrzés visszaállításától és utazási korlátozásoktól kezdve az iskolák bezárásán át az üzletek nyitvatartásának korlátozásáig. Vagyis a második világháború óta eltelt időszakban példa nélküli korlátozásokra került sor, amelyek gazdaságra gyakorolt negatív hatásai is rendkívül súlyosak lesznek.

folytatott tárgyalások során nem szabad megfelekedezni arról, hogy a belső piac miatt a költségvetés nettó befizetői igazából nettó haszonélvezői az integrációnak. Gert Jan Koopman ismételen arra mutatott rá, hogy a tagállamoknak minél előbb megegyezésre kellene jutniuk, mert mindenképpen el kellene kerülni egy megállapodás nélküli esetre vonatkozó ideiglenes hosszabbítást – mivel az gyakorlatilag nem tenné lehetővé az új szakpolitikai szabályok életbelépését.

A vitához hozzászólók között egyetértés mutatkozott abban, hogy az uniós szintű költségvetés nagyságában a nettó befizetők álláspontja miatt nem várható lényegi elmozdulás (csak csökkenés), a kiadási szerkezet reformját pedig a fő haszonélvező országok szeretnék megakadályozni, ezért a „hagyományos” politikákra fordítandó kiadások csökkentése az eredeti bizottsági javaslatához képest mérsékeltebb lesz.⁷ Mindeközben az európai zöldmegállapodás stratégiaileg új prioritásokat hozott be a költségvetésről szóló tárgyalásokba, aminek következtében az új prioritásoknak a „rég” szakpolitikákon belüli erőteljesebb megjelentetése tűnik valószínűnek (tehát a jövőben a közös agrárpolitika és a kohéziós politika kiadásait nagymértékben a környezet- és éghajlatpolitikai célok szolgálatába kell állítani). Egyetértés volt abban is, hogy el kellene kerülni a mostani keret hosszabbítását, vagyis mielőbb kompromisszumra kellene jutni.

Az állampolgárok bevonása az Európa jövőjéről szóló vitába

A konferenciát záró plenáris ülés az Európai Unió jövőjéről rendezendő vita értelmét és lehetséges céljait, következményeit tekintette át. A kétévesre tervezett konferenciát az Európai Bizottság új elnöke kezdeményezte, és annak lebonyolítását az uniós intézmények közösen fogják megszervezni – de természetesen még számos nyitott kérdés merül fel ennek kapcsán.⁸ *Sophie in't Veld* európai parlamenti képviselő szerint a kezdeményezés ötlete a tavalyi EP-választásokon megnyilvánuló magas részvételre és a fiatalabbak nagyobb aktivitására vezethető vissza. A képviselő az ötletek, elképzelések és a vezetési képesség hiányát komoly problémának tartja, ezért is lehet hasznos meghallgatni az állampolgárok szélesebb körének javaslatait. Külön kiemelte az intézményi reformok szükségességét, mert szerinte például a Tanácsnak is másképpen kellene működnie, ugyanis jelen formájában sokszor döntésképtelen.

Dubravka Šuica bizottsági alelnök kabinetjének helyettes vezetője, *Ivo Belet* rámutatott arra, hogy már az előző Bizottság idejében elindult az állampolgárokkal folytatott párbeszéd rendszere, és Dubravka Šuica is nagy hangsúlyt fog helyezni a városok, települések meglátogatására. Belet hangsúlyozta a nyitottság fontosságát, vagyis az állampolgárok véleményének meghallgatását. Azt is kijelentette azonban: nem tudjuk előre, hogy mi lesz a végeredmény, de számos új szempont előjöhethet, mert az állampolgárok

⁷ A Bizottság eredeti elképzelése a közös agrárpolitika 15 százalékos, a kohéziós politika 10 százalékos kiadáscsökkentését javasolta. Ez a két nagy kiadási terület költségvetésen belüli részarányának 30-30 százalékra történő csökkentését eredményezte volna, ami elfogadhatatlan a tárogatások fő haszonélvezői számára.

⁸ Az Európa jövőjéről szóló konferencia háttéréről és előkészítéséről lásd *Kotaniidis* [2019].

nem részesei a „brüsszeli buboréknak”. *Richard Youngs*, a Carnegie Europe vezető kutatója kiemelte az állampolgárokkal való párbeszéd és a demokratikus részvétel erősítésének jelentőségét, ugyanakkor a közvetlen és a képviselői demokrácia szembeállítását nem tartaná szerencsésnek. Youngs arra is felhívta a figyelmet, hogy ne legyenek irreális várakozások a kezdeményezéssel kapcsolatban, hiszen az állampolgárok Európai Unióval kapcsolatos ismeretei eléggé hiányosak, és feltételezhető az is, hogy egy ilyen széles körű társadalmi vitában inkább az euroszeptikusok hangja kerülhet előtérbe. Ugyanakkor az Európa jövőjéről szóló konferencia hozzájárulhat bizonyos intézményi és szerződéses reformok elindításához.

Hivatkozások

- EC [2018]: A Modern Budget for a Union that Protects, Empowers and Defends. The Multiannual Financial Framework for 2021–2027. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. {SWD(2018) 171 final}, COM(2018) 321 final, május 2. Brüsszel.
- EC [2019]: The European Green Deal. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2019) 640 final, december 11. Brüsszel.
- EC [2020]: Sustainable Europe Investment Plan – European Green Deal Investment Plan. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2020) 21 final, január 14. Brüsszel.
- KOTANIDIS, S. [2019]: Preparing the Conference on the Future of Europe. PE 644.202, European Parliamentary Research Service, Brüsszel, december, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/644202/EPRS_BRI\(2019\)644202_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/644202/EPRS_BRI(2019)644202_EN.pdf).
- MARGAS, V. [2019]: Metropolitan regions in the EU cohesion policy. PE 642.218, European Parliamentary Research Service, Brüsszel, október, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642218/EPRS_BRI\(2019\)642218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642218/EPRS_BRI(2019)642218_EN.pdf).
- MION, G.–PONATTU, D. [2019]: Estimating economic benefits of the Single Market for European countries and regions. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.
- VON DER LEYEN, U. [2019a]: A Union that strives for more – My agenda for Europe. Political guidelines for the next European Commission 2019–2024. European Commission, Brüsszel, július, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf.
- VON DER LEYEN, U. [2019b]: Speech in the European Parliament Plenary Session, 27 November 2019. European Parliament, Strasbourg, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/president-elect-speech-original_en.pdf.

Kengyel Ákos